

Філософія

УДК 130.1

DOI: <https://doi.org/10.52761/2522-1558.2023.18.10>

ЗАКОН НАЙМЕНУВАННЯ: ХТО Є ХТО ЗА СВОЇМ АКТУАЛЬНИМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ ТА ДУХОВНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ

САБАДУХА Володимир

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
кафедра суспільних наук*

вул. Карпатська 15, м. Івано-Франківськ, 76019, Україна

e-mail: sn@nung.edu.ua

ORCID [0000-0001-9208-2661](https://orcid.org/0000-0001-9208-2661)

САБАДУХА Олексій

Державний університет «Житомирська політехніка»

кафедра психології та соціального забезпечення

вул. Чуднівська 103, м. Житомир, 10005, Україна

e-mail: kpsz_sov@ztu.edu.ua

ORCID [0000-0002-7227-1278](https://orcid.org/0000-0002-7227-1278)

Бібліографічний опис статті: Сабадуха В., Сабадуха О. (2023). Закон найменування: хто є хто за своїм актуальним інтелектуальним та духовним потенціалом. *Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія*, (18), 115–141. doi: <https://doi.org/10.52761/2522-1558.2023.18.10>

*Ярополку Бажалуку, шляхетному українцю –
присвячено*

Анотація. У статті на основі метафізичної теорії особистості проаналізовано принципові відмінності між різними типами людини: залежною й посередньою, особистістю й генієм. Виявлено відмінності в розумінні ідей, істини, моралі, обов'язків, відповідальності, здатності сприймати й розуміти філософські категорії й поняття. Доведено різний зміст свідомості й самосвідомості, професійних та інтелектуальних здібностей, спонукань, мислення, здатності до рефлексії. Виявлено принципові відмінності у ставленні до соціуму, процесу прийняття рішень, екзистенційних аспектів людської життєдіяльності. Обґрунтовано, що метафізична теорія особистості здатна сформулювати критерії для розуміння людської сутності.

Ключові слова: метафізична теорія особистості, ступені духовного розвитку людини, залежна людина, посередня людина, особистість, геній, мораль, здібності, мислення, екзистенційні аспекти людського буття.

THE LAW OF NAMING: WHO IS WHO ACCORDING TO THEIR ACTUAL INTELLECTUAL AND SPIRITUAL POTENTIAL

Abstract. *The article analyses fundamental differences between different types of man on the basis of metaphysical theory of personality: dependent and mediocre, personality and genius. Differences in understanding of ideas, truth, morality, duties, responsibility, ability to perceive and understand philosophical categories and concepts have been revealed. Different content of consciousness and self-consciousness, professional and intellectual capabilities, motives, thinking, ability to reflection have been well-proven. Fundamental differences in the attitude toward society, the process of making decisions, existential aspects of human vital functions have been revealed. It has been grounded that metaphysical theory of personality is able to set forth criteria for understanding of human essence.*

Key words: *metaphysical theory of personality, degrees of spiritual development of man, dependent man, mediocre man, personality, genius, morality, capabilities, thinking, existential aspects of human existence.*

Актуальність. Постановка проблеми. В умовах постмодерного суспільства, коли кожний вважає, що він володіє істиною, то починає претендувати на те, до чого у нього не має здібностей. У цій ситуації надзвичайно важливо, щоб у суспільстві функціонував закон найменування та існували критерії для розуміння «Хто є хто?» і «Що є що?» В першу чергу це стосується публічної сфери. Це ставить на порядок денний потребу знань, які б описували професійні, інтелектуальні та духовні якості людини. Такі знання важливі, бо суспільство повинно мати інформацію для розуміння професійних, інтелектуальних, моральних якостей громадських, політичних та державних діячів. Відсутність закону найменування, який би надавав знання про актуальні й потенційні можливості людини – це лише одна із причин, того, що європейське суспільство й українське зокрема, опинилося в стані кризи (А. Бадью, Ж. Бодріяр, Г. Маркузе). Друга причина – це те, що у філософії відсутні критерії для об'єктивного розуміння людських якостей. Цілеспрямованих досліджень у цій галузі немає, але є достатня кількість окремих розробок. Утім у суспільстві є усвідомлення необхідності такої теорії, що проявилось у поетичних рядках Світлани Величко: «Коли ми всі крапки над «і» розставимо, // Речі своїми назовемо іменами, // Всім стане легше, // Світ тривоги позбавимо ...»¹. Осмислюючи засади суспільного буття С. Кримський ще на порозі III тисячоліття дійшов висновку, що прогрес залежить не від розвитку науки й технологій, а від людських якостей². На нагальні проблеми суспільного буття й українського зокрема, дає відповідь метафізична теорія особистості (теорія ступенів духовного розвитку), яка дозволяє зрозуміти актуальний професійний, інтелектуальний, моральний потенціал людини та її можливості.

¹ Величко С. Слідами предків: збірка поезій. Івано-Франківськ: 2021, с. 46.

² Кримський С. Б. Заклики духовності XXI століття: з циклу щорічної пам'яті лекцій ім. А. Оленської-Петришин. Київ: Видавн. дім «КМ Академія», 2003, с. 12.

Мета. На основі метафізичної теорії особистості сформулювати об'єктивні критерії для розуміння професійних, інтелектуальних та моральних якостей людини.

Основна частина

Людина в процесі свого соціально-політичного й духовного розвитку може пройти такі ступеня становлення: залежна й посередня людина, особистість і геній, а може залишитися на нижчих ступенях розвитку. Залежна людина живе своїми безпосередніми потребами і щаслива, коли має можливість їх задовольняти. Цей тип людини отримав в історії філософії такі назви: ница (Конфуцій); раб власних нерозвинутих потреб (Платон); соматик, річ (гностицизм); юрба (стоїцизм); тілесна (середньовічна християнська філософія); природна (І. Кант, Г. Гегель); дитина (Е. Фромм) та ін. Посередня людина спонукається власною вигодою: економічною, соціально-політичною, правовою, психологічною, а тому для неї відсутні моральні цінності й істина. Для посередньої людини все є засобом, а абсолютом стало власне *Его*. Цей тип людини отримав такі назви: посередня (Конфуцій, Платон, стоїки); зовнішня, ніщо, диявол, антихрист (середньовічна філософія). Вона інтелектуально розвинута, але аморальна. Особистість свідомо керується інтересами суспільства, нації, держави. В історії філософії вона отримала назви: людина неба (Конфуцій); людина із золотими здібностями (Платон); духовна (гностицизм); цілісна, добродійна людина (стоїки); внутрішня, духовна, особистість (християнська філософія). Геній керується ідеалом як єдністю Істини, Добра й Краси і відкриває нові горизонти буття. Зауважимо, що ієрархічний підхід до розуміння людської сутності був органічно притаманний українським філософам: І. Вишенському, Г. Сковороді, П. Юркевичу, П. Кулішу, І. Франку³ та діячам літератури Т. Шевченко⁴, Л. Українки⁵. Друге положення, на яке ми будемо спиратися – це погляди М. Бердяєва на людину. Філософ доводив, що людину можна зрозуміти, якщо осмислювати її з позиції вищого, а не з позиції нижчого⁶. Вищі структури визначають функціонування нижчих і підпорядковують їх собі. Отже, до розуміння людської сутності можна дійти лише спираючись на ідеал.

Метафізична теорія особистості доводить, що подальший розвиток людської спільноти можливий лише за умови пріоритету особистості⁷. Тому нагальною теоретичною й практичною проблемою постає осмислення відмінностей між різними ступенями духовного розвитку людини. Метафізичну

³ Сабадуха В. О. *Метафізика суспільного та особистісного буття*: монографія. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2019, с. 260–297; Сабадуха В. О. *Українська національна ідея та концепція особистісного буття*: монографія. 2-е вид., випр. Івано-Франківськ: Фоліант, 2012, с. 54–130.

⁴ Сабадуха В. О. Реконструкція конфлікту між знеособленою та особистісною парадигмами буття людини у творчості Тараса Шевченка *Психологія і суспільство*. С. 55–61.

⁵ Сабадуха В. О. Український варіант міфу про Сізіфа (за драмою-феєрією Лесі Українки «Лісова пісня») *Перевал*. 2013. № 1. С. 156–167.

⁶ Бердяев М. О назначении человека. Москва: Республика, 1983, с. 55.

⁷ Сабадуха В. О. *Метафізика суспільного та особистісного буття*: монографія. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2019, с. 315–323.

теорію особистості в жодному разі не можна сприймати як антигуманну, мовляв вона розподіляє людей по кастам. Люди об'єктивно різні за своїм актуальним ступенем розвитку, а тому потрібна теорія, яка б це, з одного боку, пояснювала, а з іншого – надавала критерії для розуміння «Хто є хто?», бо відсутність критеріїв веде до популізму й хаосу. Для його подолання потрібен закон найменування. Відмінності між людьми охоплюють абсолютно всі аспекти буття, що потребує масштабного дослідження. Ми зосередилися на аспектах, що охоплюють світоглядні, моральні відмінності, зміст свідомості, самосвідомості, здібності, відмінності у розумінні філософських понять і категорій, сприйнятті соціуму, екзистенційних аспектах людського життя. Виявилось, що у кожному із них можна виокремити піднапрями. Кожний із напрямів і піднаправів потребує окремого фундаментального дослідження. Ми обмежили дослідження принциповими аспектами.

I. Світоглядні відмінності між різними типами людини

Психологічні, інтелектуальні й духовні якості людини в першу чергу залежать від світоглядної орієнтації людини.

1. Відношення до ідей. Пересічна людина орієнтована на матеріальне, видиме, а тому ідеї для неї практично не мають суттєвого значення. Як правило, пересічна людина апелює до ситуації, мовляв вона змушує відмовлятися від належного. Утім, за Платоном, ідеї об'єктивні, а тому людина в першу чергу має орієнтуватися на них. Отже, першим критерієм, який відрізняє особистість від пересічної людини є орієнтація на ідеї Істини, Добра, Краси й Справедливості, а не на ситуацію. Орієнтація на ідеї, на належне забезпечує розвиток, утім як орієнтація на ситуацію веде до деградації як самої людини, так і спільноту. В основі суспільства лежать завжди ті чи інші ідеї, хоча людина цього може не усвідомлювати. Отже, метафізичним критерієм, який відрізняє особистість від пересічної людини є усвідомлення пріоритетної ролі ідей у житті людини й суспільства, тобто усвідомлення того, що в основі суспільного буття завжди лежить Слово, Логос, Розум – первоначала. Особистість не лише усвідомлює первоначала, але діє відповідно до них, проте, пересічна людина ігнорує ідеї, принципи й діє відповідно до ситуації.

Отже, пересічна людина за своєю світоглядною орієнтацією, як правило, матеріаліст, а особистість – ідеаліст. Пересічна людина живе земним життям, а особистість і геній – духовним.

2. Ставлення до Бога, Абсолюта. Пересічна людина сприймає Бога за власною подобою, що отримало назву «антропоморфізм». У міфології богом був герой. З цього приводу Ф. Шеллінг писав, що Боги будь-якої міфології за своєю сутністю це обожені видатні діячі, які були втіленням моральних та інших надзвичайних якостей⁸. Спираючись на українську культурно-історичну традицію дослідження феномену героїзму, Р. Горбань доводить, що поняття

⁸ Шеллінг Ф. В. Й. Введение в философию мифологии. *Шеллинг Ф. В. Й. Сочинения*: в 2 т.: пер. с нем. Москва: Мысль, 1989, с. 180–182.

«герой», «бог», «вождь», «особистість» за змістом корелюють. Герой-особистість є втіленням свободи, волі, розуму, здатності спонукатися інтересом нації, цілеспрямованості, взірцевості та духовного чину. Призначення героя-особистості полягає в тому, що вони «дають приклад і окреслюють мету тим, хто має силу і хоче цей приклад наслідувати. Своїм розумом і волею герой творить світовий порядок, він не служить суспільності, а повеліває нею»⁹. Осмислюючи історію світових релігій, Р. Горбань доходить висновку, що історія є пошуком «слова, у якому б виявилася сутність світу»¹⁰. Цю сутність світові релігії висловили у слові Бог. Вважаємо, що філософсько-антропологічним змістом цих роздумів є поняття «особистість».

У філософії Гегеля Бог – це *абсолютна ідея*, єдність поняття й реальності¹¹. У Е. Гусерля Бог – це абсолютний Розум¹². Г. Сковорода об'єднав видиме й невидиме, земне й духовне: «Істинна людина та Бог є те саме»¹³, тобто ще у XVIII ст. в українській філософії було усвідомлено тотожність справжньої людини (особистості) й Бога. Пізнати себе та зрозуміти Бога – це єдиний процес. Ці узагальнення Г. Сковороди залишаються не зрозумілими навіть у 300-літній його ювілей. Зауважимо, що наведені філософи не заперечували Бога, а уточнили його зміст для земних умов буття людини. Спираючись на роздуми Г. Гегеля, Е. Гусерля, Г. Сковороди та метафізичну теорію особистості, зауважимо, що особистість – це і є земний Бог, якій має належати пріоритет в суспільстві.

Конструктивні ідеї з цього приводу висловлює Р. Горбань. Філософ синтезував досягнення українського, американського, польського, російського, французького персоналізму, проаналізував його різновиди, що історично сформувалися під впливом національно-культурних особливостей. Не обійшов увагою суперечності між персоналізмом і гуманізмом у розумінні сутності людини. Новизну свого підходу в баченні персоналізму сформулював у твердженні: «У феномені особи знімається протистояння «Бог / людина»¹⁴. Ідея зняття протистояння Бога і людини присутня у філософії Гегеля, Гусерля. Подібні думки знаходимо у Г. Сковороди. У його філософії також відсутнє протистояння людини й Бога: «Суспільство в любові, любов у Бозі, Бог у суспільстві. Ось і кільце *вічності!*»¹⁵. Отже, ця ідея відповідає логіці розвитку філософії і буття. Видатні філософи усвідомлювали тотожність істинної людини (особистості) й Бога, а сучасні філософи, не кажучи про пересічну людину, не здатні це зрозуміти.

⁹ Горбань Р. А. Українська рецепція героїчного чину як духовно-практичної самореалізації особи. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2018. № 2 (62). Київ: Інститут проблем штучного інтелекту МОН і НАН України, с. 35.

¹⁰ Горбань Р. А. Есхатологічна перспектива історії в інтерпретації Миколи Бердяєва: монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2014, с. 77.

¹¹ Гегель Г. Філософія релігії. В двох томах. Т. 2. Общ. ред. А. В. Гулыги. Пер. с нем. П. П. Гайденко и др. Москва: Мысль. 1977, с. 215.

¹² Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2004, с. 24.

¹³ Сковорода Г. С. Наркіс. Розмова про те: пізнай себе. *Сковорода Г. С. Твори*: у 2 т. Київ: Обереги, 2005, с. 168.

¹⁴ Горбань Р. А. Шляхи розвитку персоналістичної думки в країнах євроатлантичного регіону, с. 14.

¹⁵ Сковорода Г. С. Книжечка про читання Святого Письма, названа жінка Лотова. *Сковорода Г. Твори*: у 2 т. Київ: Обереги, 2005, с. 44.

Отже, метафізична теорія особистості не заперечує Бога, навіть більше, наполягає на необхідності зняття протистояння між Богом і людиною, утім як секуляризована, гуманістична людина прийшла до його заперечення.

3. *Ставлення до істини* людини різного ступеня духовного розвитку має принципові відмінності. У залежної людини обмежені можливості розуміння істини, бо вона сприймає світ крізь поняття соціальної справедливості й рівності. Посередня людина стоїть на релятивістській позиції істини, розуміючи життя крізь призму вигоди. Причина нездатності пересічною людиною зрозуміти істину полягає в тому, що вона спирається на почуття.

Неоплатоніки дійшли висновку, що істину треба шукати не у зовнішньому світі, а у внутрішньому і крізь істину внутрішнього світу дивитися на зовнішній світ. Християнство поставило проблему істини щодо людини (Хто є Істиною?) і дало відповідь, що Христос є Істиною. «Ісус Христос учора й сьогодні і навіки Той же» (Євр. 13:8), тобто Христос є незмінною істиною всіх часів – їх єдністю. Особистість здатна діяти з позиції Істини. Вона переносить проблему істини на людське буття. Особистість шукає Істину в собі, а всі інші типи людини – у зовнішньому світі. Особистість є втіленням Істини. Цей аспект істини, користуючись термінологією Р. Горбаня, варто назвати метафізичним¹⁶. Безумовно, особистість у кожному історичному епоху має свої відмінності, але проблеми, які стоять перед нею тотожні: регулювати відносини між людьми з позиції справедливості, бути втіленням моральних норм і принципів суспільного буття. Для генія разом із поняттями добра і краси, істиною є первоначала буття, а тому вони, як правило, їх формулюють і стають їх живим втіленням.

4. *Ставлення до природи*. В умовах антрополого-глобальної катастрофи ставлення людини до природи має бути як до Абсолюту. Людство під «керівництвом» посередньої людини не пізнало власної сутності, а тому до природи ставиться як споживач. У відносинах особистості й природи діє принцип рівності: до будь-якої живої істоти ставитися як до рівної¹⁷.

II. Відмінності між особистістю та пересічною людиною з позиції моралі

Б. Спіноза й І. Кант доводили, що на формування людських якостей суттєвий вплив має мораль. Німецький філософ надав моралі абсолютного статусу – закону. Зміст морального закону встановлює безумовні норми відносин між людьми: людина до людини за будь-яких умов має ставитися як до мети, а не як до засобу. Моральний закон є продуктом чистого розуму й не може бути пояснений виходячи з будь-яких чуттєвих умов. Моральний закон здатний породжувати вище благо та спонукати людину до вдосконалення світу й самої себе до рівня розумної істоти. У І. Канта моральний закон постає законом причинності, який формує об'єктивну реальність, тому стоїть вище за будь-які зовнішні обставини і є першоначалом суспільного буття. Утіленням морального

¹⁶ Горбань Р. А. Шляхи розвитку персоналістичної думки в країнах євроатлантичного регіону, с. 428.

¹⁷ Девилл Б., Сешис Дж. Глубинная экология. Киев: Киевский еколого-культурный центр. 2005, с. 9–11.

закону в І. Канта є обов'язок, який вимагає, щоб людина підпорядковувала йому власну поведінку, волю й навіть розум. Моральний закон як першоначало безконечно возвеличує людину, доводить їй, що вона здатна вести життя, незалежне від своєї тварної природи.

Реалізація морального закону як першоначала є необхідною умовою суспільного буття. Моральний закон органічно пов'язаний із розумом, точніше, розум реалізовує себе через моральний закон і безпосередньо визначає волю і судження людини. Моральний закон перебуває у стані боротьби з людським *Его*. Незважаючи на те, що моральний закон здійснює істотний вплив на психіку людини, вона має відчувати повагу до нього і підпорядковувати йому своє життя. Моральний закон є об'єктивним, а тому має допомагати людині подолати власне *Его*. Значущість морального закону викликає у людини почуття величності порівняно з власною недосконалою природою.

5. *Ставлення до моралі як фундаментальна ознака людської сутності.* Для залежної людини моральний закон відсутній, бо вона перебуває під впливом тілесних потреб та колективного несвідомого. У свідомості посередньої людини моральний закон формально присутній, але цей тип людини за своєю сутністю схильний до його порушень, бо спонуканням до життя є вигода. Якщо для пересічної людини моральний закон практично відсутній, то для особистості й генія він є основою життя. Моральний закон, на думку М. Шелера, суттєво впливає на формування особистості. Свою позицію філософ обґрунтовував тим, що поняття особистості не вичерпується поняттям розуму, а «поширюється лише на тих людей, котрі безпосередньо опановують своє тіло й почуваються як *господарі* щодо нього»¹⁸. М. Шелер розрізняв поняття «особа» й «особистість». Поняття «особа» він трактував на основі понять «дієздатність» і «правова відповідальність», а поняття «особистість» поєднував із моральною відповідальністю. Філософ доводив, що правова відповідальність пов'язана зі свідомістю, яка фіксується в понятті дієздатності, тоді як моральна – з рефлексією над своїми діями й стосується моральної відповідальності¹⁹. Отож філософ осмислював проблему особистості на основі моралі. Розум визнає автономність моралі, а тому добровільно підпорядковує себе моралі. Осмислюючи моральну ситуацію у світі, треба визнати, що сучасна людина ігнорує мораль. Ігнорування моралі означає аморальне ставлення людини до себе. Людина не знаходить у собі особистості, але хоче, щоб до неї ставилися як до особистості. Людина по суті знищила в собі можливість духовного розвитку. Наші роздуми підводять підґрунтя під категоричний висновок Е. Фромма: «*Моральна проблема полягає в байдужому ставленні людини до самої себе <...> ми перетворили себе в засіб, інструмент досягнення якихось зовнішніх щодо нас цілей, що ми і відчуваємо себе речами, і ставимося самі до себе як до речей...*»²⁰.

¹⁸ Шелер М. Сутність моральної особистості. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями*: хрестоматія: навч. посіб. / упоряд. В. В. Лях, В. С. Пазенок. Київ: Ваклер, 1996, с. 14.

¹⁹ Шелер М. Сутність моральної особистості. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями*: хрестоматія: навч. посіб., с. 22.

²⁰ 39.Фромм Э. Психоанализ и этика. Москва: АСТ-ЛТД, 1998, с. 254.

6. *Ставлення до проблеми добра і зла* є логічним уточненням моральної проблематики. С. Кримський вважає, що найголовнішим самовизначенням особи є вибір між добром і злом, благодаттю й гріхом²¹. Особистість є втіленням добра. Посередня людина актуально може діяти відповідно до морального закону, але потенційно є носієм зла.

7. *Ставлення до обов'язків*. Залежна й посередня людини перебувають під впливом або своїх природних потреб, або індивідуального та колективного несвідомого, а тому розуміння свого обов'язку не досягають. Панівне положення посередньої людини у сучасному світі сприяло формуванню світоглядного плюралізму, який ігнорує моральні основи людського буття. Для особистості обов'язок – це внутрішня потреба чинити відповідно до інтересів Іншого й суспільства. Виконання своїх обов'язків є законом життя особистості. Така життєдіяльність неможлива без самопримусу. Джерело обов'язку – людський розум. Обов'язок людини щодо самої себе жити відповідно до своєї сутності. Усвідомлення людиною своїх обов'язків дозволяє подолати суперечності між тим, що є, і тим, що має бути.

8. *Проблема відповідальності*. Посередня людина усвідомлює значущість відповідальності. Коли це можливо, то вона дотримується, може імітувати, навіть піаритися, але у дійсності у неї відсутнє почуття відповідальності, бо вона займає відчужену позицію щодо Іншого й світу взагалі. Особистість відчуває відповідальність як за свій внутрішній світ, так і за зовнішній. Відповідальність за зовнішній світ охоплює відповідальність як за продукти власної діяльності, так і характер відтворювальних відносин. Спостерігаючи відсутність відповідальності у сучасної людини, німецький філософ Г. Йонас поставив проблему формування тотальної відповідальності²².

9. *Ставлення до Іншого*. Для пересічної людини Інший це засіб. Для подолання такого відношення до людини І. Кант сформулював категоричний імператив, який забороняє ставитися до людини як до засобу і доводить, що до Іншого треба ставитися як до мети. До цього часу категоричний імператив не отримав загального схвалення навіть серед філософів на тих підставах, що він занадто абстрактний. Для особистості Інший – це особистість навіть якщо він за своїми якостями не сягає цього рівня. Особистість виходить за межі власного *Ego* і здатна в Іншому бачити себе і діяти заради його розвитку.

10. *Ставлення до цінностей*. Пересічна людина орієнтується переважно на матеріальні цінності, утім як особистість на духовні. Моральна недосконалість пересічної людини є відбиттям її безвір'я в можливість власного вдосконалення. Аналізуючи сучасний тип посередньої людини – *homo faber*, американська політологиня Г. Арендт, зауважує, що вона опинилася в стані краху. Намагаючись осмислити його причини, дослідниця зазначає, що це сталося через неспроможність збагнути відмінності між корисністю та значущістю, а

²¹ Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії Київ: Києво-Могилянська академія, 2008, с. 47.

²² Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации. Москва: Айрис-пресс, 2004. 480 с.

глибинною причиною є те, що новочасна людина керується установкою – життя є найвищою цінністю тоді як найвищою цінністю є світ²³.

III. Характеристики свідомості й самосвідомості пересічної людини й особистості

Свідомість пересічної людини переважно орієнтується на предметно-практичну діяльність, утім свідомість особистості цілісно охоплює практичну діяльність, сферу людських відносин у єдності з моральними нормами.

11. Іntenція свідомості залежної й посередньої людини скерована на власне тіло, повсякдення, комфорт, предметно-практичну діяльність – зовнішнє. Іntenція свідомості особистості скерована на сутність, майбутнє, суспільні відносини, належне та пізнання самої себе за допомогою рефлексії. Отже, інтенція та зміст свідомості у залежної, посередньої людини й особистості різний, але парадокс полягає в тому, що кожна людина вважає себе свідомою.

12. Співвідношення свідомого й несвідомого. Свідомість залежної людини переважно перебуває під впливом індивідуального й колективного несвідомого, але вона цього не розуміє. Причина: вона бачить видиме і не «бачить» невидимого. Посередня людина частково контролює власне несвідоме, але теж перебуває під впливом колективного несвідомого, бо живе за принципом реальності. Особистість здатна контролювати своє несвідоме за допомогою моральних норм, відокремитися від колективного несвідомого і навіть більше, здатна на нього впливати.

13. Самосвідомість залежної людини не виходить за межі повсякденного існування й залежить від думки оточення, тобто говорити про самосвідомість можна лише умовно. Для об'єктивного осмислення самої себе залежній людині не вистачає ані знань, ані мислення, ані волі. Самосвідомість посередньої людини обмежена ось-буттям, панівними поглядами, моральна рефлексія, як правило, відсутня. З того моменту, коли починається осмислення себе з позиції морального закону, можна говорити про самосвідомість особистості. Самосвідомість особистості осмислює себе цілісно: з позиції минулого, теперішнього й майбутнього; з урахуванням наявних чи відсутніх первоначал суспільного буття; з позиції морального закону. Самосвідомість для особистості може мати більше значення, ніж знеособлена реальність. Г. Гегель доводить, що розвиток історії – це розвиток самосвідомості людини, подолання її несвідомого²⁴, а не розвиток науки та технологій.

14. Самооцінка – момент самосвідомості, яка проявляється у ставленні людини до своїх фізичних, психологічних, професійних, інтелектуальних, духовних якостей та можливостей. Самооцінка залежної людини обмежена зовнішніми аспектами існування: комфорт, споживання, фізична безпека тощо. Самооцінка посередньої людини пов'язана з економічним і соціально-політичним статусом. Самооцінка особистості залежить від того, наскільки вона

²³ Арендт Г. Становище людини / пер. з англ. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1999, с. 245.

²⁴ Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / з нім. пер. П. Тарашук; наук. ред. пер. Ю. Кушаков. Київ: Основи, 2004, с. 547.

здатна діяти з позиції національних інтересів. Геній здійснює самооцінку з позиції універсалій: Істини, Добра, Краси.

Отже, свідомість пересічної людини переважно відображає реальність, відіграє пасивну роль, утім, свідомість особистості не лише відображає, але впливає і творить реальність. Визнаючи активний характер свідомості Ж.-П. Сартр доводив, що буття – це свідомість. Низький рівень свідомості й самосвідомості посередньої людини є однією з причин антрополого-глобальної катастрофи, що було передбачено ще християнською середньовічною філософією і отримало назви «Апокаліпсис», «Страшний суд», «Есхатологічна катастрофа». Зауважимо, що повсякденна свідомість сприймає есхатологічну катастрофу досить спрощено, як кінцеву долю людини й людства. Утім, Р. Горбань, спираючись на погляди М. Бердяєва, пропонує розуміти есхатологічну катастрофу як вихід людини на новий рівень свідомості, який допоможе їй подолати відчуження як у соціумі, так і у відносинах з природою²⁵. У роздумах філософа есхатологія постає як релігійно-філософсько-антропологічна концепція розвитку людської свідомості до особистісного ступеня. З позиції Р. Горбаня есхатологія – це філософсько-теоретичне розуміння історії, від тлумачення її змісту залежить подальше життя людини. Свою позицію філософ обґрунтовує тим, що людська свідомість у різних релігійних і філософських концепціях пройшла три ступені розвитку, що корелює з авторською метафізичною теорією особистості. Він доводить, що подолання есхатологічної катастрофи треба починати з людини, а саме: її необхідно орієнтувати на активно-творчу діяльність, на формування в собі особистісного начала²⁶, тобто скеровує людину починати розв'язувати антрополого-глобальну катастрофу не з удосконалення техніки й технологій, а з удосконалення свідомості. Есхатологічна катастрофа постає як перехід від недосконалого стану свідомості до досконалого, тобто від знеособленого буття до особистісного.

IV. Відмінності у здібностях

Спираючись на ідеї О. Ф. Гречаного виокремлюємо чотири компоненти здібностей²⁷. Системоутворювальною (конститутивною) компонентою є спонукання до діяльності. Усвідомлення ступеня розвитку власних здібностей є основою як свідомого самовизначення, так і ступеня розвитку Іншого. У структурі здібностей виокремлюють професійну (вміння й знання) й інтелектуальну (мислення й спонукання) складові. Системоутворювальною компонентою здібностей є спонукання. Кожна компонента теж має чотири рівня розвитку. Якщо спонукання особи перебувають на першому рівні, то й інші компоненти теж перебуватимуть на першому рівні. Така кореляція між

²⁵ Горбань Р. А. Есхатологічна перспектива історії в інтерпретації Миколи Бердяєва: монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2014, с. 122–123.

²⁶ Горбань Р. А. Есхатологічна перспектива історії в інтерпретації Миколи Бердяєва: монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2014, с. 239.

²⁷ Гречаний О. Ф., Сабадуха В. О. Філософія здібностей у контексті пріоритету духовного над матеріальним: монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2015, с. 162–165.

спонуканнями й іншими компонентами здібностей характерна і для інших ступенів розвитку. Цей зв'язок між спонуканнями й рівнем розвитку інших компонент є достатньо стабільний, але можуть бути й певні неспівпадіння.

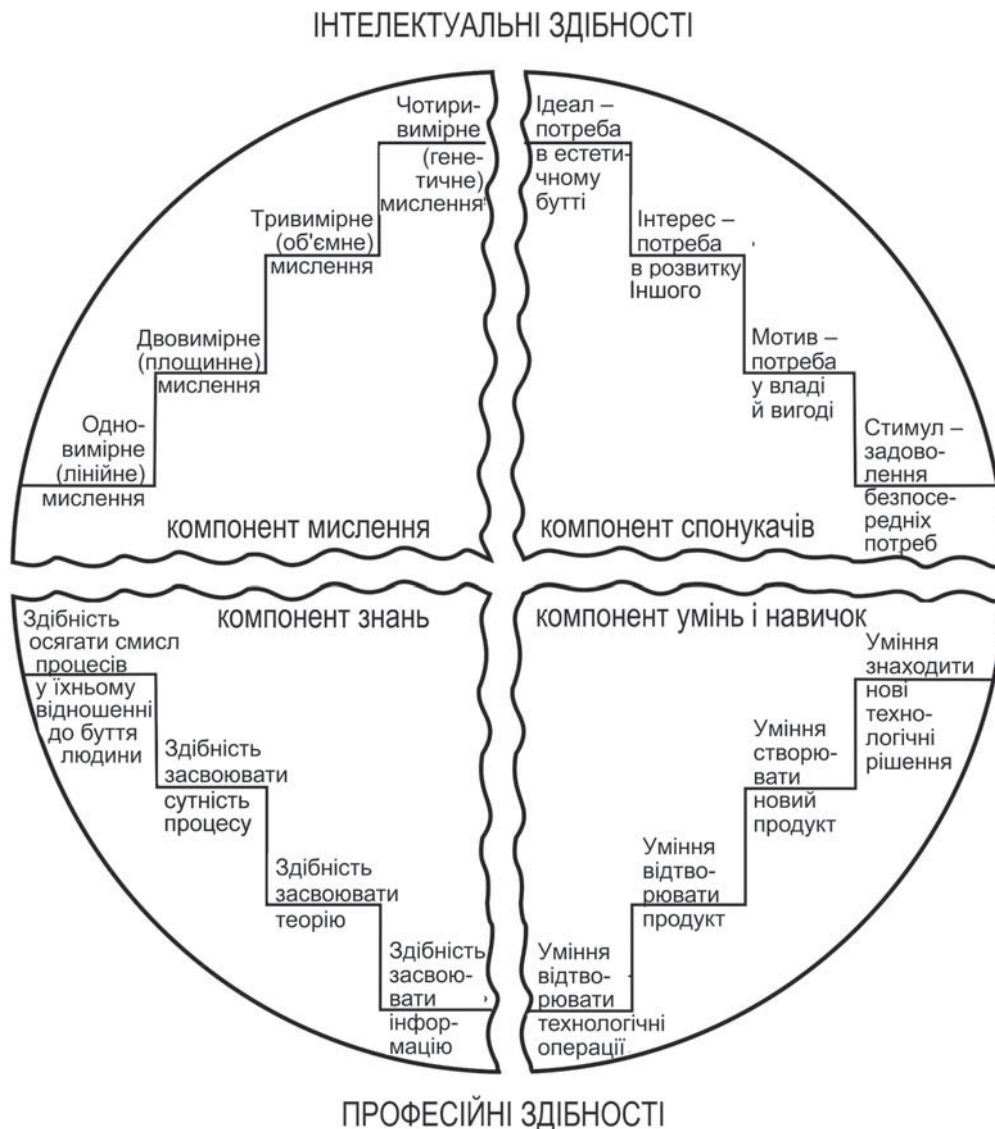

Рис. 1. Структура здібностей людини

15. У компоненті спонукань виділяють чотири установки: перша – стимул (установка на задоволення матеріальних потреб), друга – мотив (установка на владу й вигоду), третя – інтерес (установка на розвиток Іншого та суспільства), четверта – ідеал (установка на цілісну діяльність у межах суспільства з урахуванням усіх аспектів людського і суспільного буття: технологічного, екологічного, економічного, політичного, правового, екзистенційного й духовного). (Див. рис. 1). Спонукання пересічної людини не виходять за межі власного *Ego*, тому вона перебуває під впливом як власного, так і колективного несвідомого. Спонукання особистості виходять у площину суспільних і моральних відносин. Особистість здатна контролювати свої спонукання.

16. У компоненті умінь і навичок виділяємо такі рівні: перший – уміння відтворювати окремі технологічні операції; другий – уміння свідомо володіти окремою технологією на підставі відомих наукових теорій; третій – володіння

певною сукупністю суміжних технологій, здатність створити новий продукт на підставі відомих принципів; четвертий – уміння знайти нові технологічні рішення на основі нової наукової парадигми. Принципові відмінності у компоненті умінь та навичок полягають у тому, що пересічна людина, як правило, стереотипно відтворює те, що є, а особистість здатна знаходити нові технології і тим само створити новий продукт, що і є принциповою відмінністю. Геній створює ноу-хау.

17. Компонент знань. Залежна людина спроможна засвоювати інформацію про окремі властивості та зв'язки предметів. Посередня людина здатна засвоїти, створити нову теорію на основі переосмислення інформації та знань. Особистість формує наукову картину світу (НКС). Геній здатний досягнути сенс існування речей і природних явищ у їхньому відношенні до буття людини й людства і сформуувати відповідну НКС.

18. Компонент мислення. Для залежної людини мислення безпосередньо пов'язане з практичною діяльністю, вона не виходить за межі практичного та життєвого досвіду. Мислення залежної людини, як правило, не здатне до свідомого оперування логічними операціями: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, класифікації тощо. Таке мислення можна охарактеризувати поняттями «лінійне» або «одновимірне», яке здійснюється в межах теперішнього, а тому не дає людині підстав для рефлексії над своїм досвідом.

Мислення посередньої людини виходить за межі безпосереднього досвіду, здатне здійснювати рефлексію у певних межах, оволодіти законами формальної й діалектичної логіки та логічними операціями. Таке мислення – двовимірне – спроможне оперувати двома змінними величинами. Щодо суспільного життя це мислення здатне, наприклад, водночас аналізувати економічну і політичну реальність у їх єдності. Мислення посередньої людини здатне сформулювати певні правила, методи, які застосовуються в процесі пізнавальної діяльності, здійснювати аналіз у межах минулого й теперішнього. Про таке мислення М. Гайдеггер сказав, що воно калькуляційне²⁸, а у філософії Горкгаймера отримало назву інструментального розуму²⁹.

Мислення особистості тривимірне, володіє логічними операціями, здатне до рефлексії над власними діями та історичними подіями в контексті минулого, теперішнього й майбутнього, спроможне оволодіти кількома методами пізнавальної діяльності. Про мислення особистості можна сказати словами М. Гайдеггера, що воно є осмислюючим³⁰. Мислення стає осмислюючим тоді, коли поєднується з мораллю. І. Кант і Г. Гегель таке мислення назвали Розумом. Значущість мислення та його зв'язку із мораллю висловив Б. Паскаль. Велич людини він вбачав у її здатності до мислення й дотримання моралі. «Усю нашу гідність вкладено в думку. Ось у чому наша велич <...> Постараємося ж мислити

²⁸ Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге: сб.: пер. с нем. / под ред. А. Л. Доброхотова. Москва: Высш. шк. 1991, с. 104.

²⁹ Горкгаймер М. Критика інструментального розуму: пер. з нім. Київ: ППС-2000, 2006. 282 с.

³⁰ Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге: сб.: пер. с нем. / под ред. А. Л. Доброхотова. Москва: Высш. шк. 1991, с. 104.

як належить: ось основа моралі»³¹. Філософ вважав мислення обов'язком людини й підкреслював, що воно має починатися із самовизначення. Пересічна людина мислить з позиції сьогодення, а особистість – з позиції майбутнього своєї нації. Геній мислить з позиції людства та Істини, Добра й Краси й закладає основи нової парадигми буття. У своїй мисленнєвій діяльності геній керується принципом тотожності мислення й буття.

Відмінності між мисленням різних типів людини в історії філософії зафіксовано у поняттях розсудок і розум. Розсудок – це мислення в межах пріоритету матеріального. Розум – це здатність мислити ідеями і діяти відповідно до морального закону. Розсудок і розум чітко розрізняються у філософії Канта, який тлумачить розсудок і розум як різні рівні мислення. На розсудку ґрунтується наукове пізнання, а на розумі – філософія й метафізика. Мета розуму – формувати ідеї та первоначала буття й діяти відповідно до них, тимчасом як мета розсудку – мислити у межах сущого, здійснювати наукове пізнання. У Г. Гегеля розум постає рушійною силою історії. Відмінності між розсудком і розумом зберігають свою актуальність і сьогодні. Сучасна людина переважно спирається на розсудок, ігноруючи розум. Розсудок як спосіб мислення характерний для людини посереднього ступеня розвитку утім, розум – це інструмент особистості й генія. Пізнавальні можливості пересічної людини орієнтовані на пізнання зовнішнього світу. Пізнавальні зусилля особистості й генія орієнтовані на пізнання людської сутності (заглянь у себе, Г. Сковорода), формування суспільства відповідно до людської сутності («Град Божий» А. Августин) і можливостей природи.

19. Рефлексія є важливою характеристикою мислення. Вона полягає у здатності подивитися на себе та свою діяльність із сторони. Залежна людина здатна рефлексувати щодо: а) способів виконання операцій, власних умінь і навичок; б) інформації щодо вмінь і навичок; в) її рефлексія здійснюється в межах одновимірного мислення. Посередня людина здатна рефлексувати: а) в межах набутих умінь, навичок і засвоєних технологій; б) в контексті інформації та засвоєної теорії; в) її мислення враховує дві змінні величини. Особистість, здатна рефлексувати: а) в межах суміжних технологій, що охоплює попередні вміння й навички; б) у контексті чинної НКС та наукової парадигми; в) враховує три змінних величини. Важливим аспектом рефлексивного мислення особистості є те, що вона рефлексує з позиції суспільного інтересу: «Що я можу зробити в межах своєї професійної діяльності, щоб це приносило користь суспільству, державі?» Рефлексія генія: а) охоплює попередні технології й створює ноу-хау; б) переосмислює чинні наукові парадигми і закладає основи нової; в) мислить багатовимірно; г) спонукається ідеалом як єдністю істини, добра і краси. Принциповою характеристикою рефлексії пересічної людини є те, що вона здійснюється в межах теперішнього і з позиції матеріалістичного світогляду, утім рефлексія особистості й генія відбувається з позиції майбутнього, інтересів суспільства та людства.

³¹ Паскаль Б. Думки / пер. з фр. А. Перепадя, О. Хома. Київ: Дух і літера, 2009, с. 192.

20. *Самовизначення* – це стан свідомості, коли людина чітко усвідомлює свої актуальні й потенційні можливості. Самовизначення є результатом морального вдосконалення та розвитку здібностей і вимагає сміливості й духовної мужності. На шлях самовизначення людину штовхають внутрішні й зовнішні проблеми, що вимагає відповіді на питання «Хто Я?» Для свідомого самовизначення людина має володіти знаннями про ступені духовного розвитку.

Підґрунтям для самовизначення постають спонукання до життєдіяльності. У залежної людини спонукання не виходять за межі тілесних потреб, тому свідомого самовизначення вона не здатна здійснити. Посередня людина спроможна до самовизначення, але це викликає у неї страх і негативні емоції, що веде до самообману, спрацьовують механізми психологічного самозахисту. До цілісного самовизначення здатна лише особистість, що передбачає наявність рефлексії, розвинутого мислення й волі. Саме такий підхід спостерігаємо у філософії Канта та Фіхте. Особистість у німецьких філософів є результатом самовизначення. Так, у І. Канта особистість – це не лише суб'єкт соціальної діяльності, але й суб'єкт моральних відносин. Нездатність бути суб'єктом моральних відносин однозначно свідчить, що людина не здійснила самовизначення й не піднялася до ступеня особистості. Й. Фіхте конкретизує погляди І. Канта на проблему особистості й доводить, що особистість здійснює самовизначення, спираючись на розум а тому її життя є істинним. Філософ формулює максимум: особистість має жити відповідно до потреб цілого, роду³². Отже, у німецьких філософів-класиків особистість постає як результат самовизначення, яке охоплює такі аспекти: подолання природного начала, здатність бути суб'єктом моральної діяльності та реалізація свого покликання.

Самовизначення також тлумачать як самопричинність, яку С. Булгаков називає поняттям «асеїзм», здатність діяти від себе³³.

Отже, знання структури власних здібностей, змісту свідомості й самосвідомості надає теоретико-методологічне підґрунтя, по-перше, для свідомого самовизначення в професійній, інтелектуальній та духовній сферах; по-друге, за продуктами діяльності людини можна достатньо однозначно визначити професійні, інтелектуальні та духовні можливості іншої людини. У процесі такого аналізу важливо перш за все визначити спонукання до життєдіяльності, але парадокс полягає в тому, що залежна й посередня людина не усвідомлюють свої спонукання, а тому варто підкреслити, що вони не знають себе, отже живуть несвідомо. Ці роздуми пояснюють, чому психоаналіз таку велику роль відводив несвідомому.

V. Відмінності між особистістю та пересічною людиною в соціальному контексті

Соціально-політичні параметри життєдіяльності людини суттєво впливають на сприйняття реальності, соціально-психологічні установки,

³² Фіхте И. Г. Основные черты современной эпохи. *Фихте И. Г. Сочинения*: в 2 т. / сост. и примеч. В. Волжского. Санкт-Петербург: Мифрил, 1993, с. 392.

³³ Булгаков С. Н. *Философия хозяйства*. Москва: Наука, 1990, с. 163.

політичні погляди, ступінь інтелектуального та духовного розвитку. З позиції соціології знання К. Мангайма соціальні аспекти визначають мислення людини.

21. Соціальний простір життєдіяльності. Спираючись на структуру соціальних відносин, відкрити й досліджену К. Марксом, зауважимо, що соціально-економічний простір залежної й посередньої людини обмежений відносинами розподілу й відносинами обміну. Особистість сприймає соціально-економічний простір крізь призму відносин власності, розуміючи, що вони формують відносини розподілу й обміну³⁴. Усвідомлені структури соціальних відносин стають підґрунтям соціального механізму забезпечення (СМЖ) для людини й визначають межі її соціально-політичної активності. Враховуючи інтенційний характер свідомості, конкретизуємо зв'язок між психікою та формами економічних відносин. Людина стає членом суспільства шляхом усвідомлення своїх життєзабезпечувальних зв'язків з іншими людьми. Рівень практичного освоєння людиною СМЖ закріплюється в її психіці у формі установки на відповідну форму економічних відносин, яка надалі закріплюється в рефлекторно-домінантному механізмі головного мозку – мозку. Проаналізуємо функціонування цього механізму.

Складність СМЖ, відкривається людині не одразу й не в усій повноті, а поступово. Якщо з цілісного СМЖ індивід засвоїв лише частину – відносини розподілу й отримання (щоб жити, треба отримувати за визначеними нормами частину матеріальних благ), то лише ці відносини й будуть дійсним базисом його життєдіяльності. Освоєну частину механізму життєзабезпечення буде закріплено в свідомості у формі психологічної установки – стимулу. Спонукуваний стимулом індивід відчуває залежність від інших людей, страждає від цієї несвободи, підкоряється або бунтує проти неї, прагнучи «вибитися в люди» – він «раб» власної соціально-психічної незрілості. Здатність осмислювати процес життєзабезпечення, а разом із тим і будь-який інший, у нього одновимірний, лінійний, причинно-наслідковий: зробив – отримав, не зробив – не отримав. Індивід цього рівня може реалізувати себе переважно в найпростіших сферах практичної діяльності. Загалом можна сказати, що він не знаходить себе в суспільному житті й повноцінним суб'єктом діяльності бути не здатен. Цей рівень розвитку дістав назву «залежний».

З тих чи тих причин людина може засвоїти наступний ступінь СМЖ – відносини обміну й управління. Щоб бути успішним, краще бути причетним до сфери управління й обміну та самому встановлювати норми отримання благ як для інших людей, так і для себе самого. Цей факт закріплюється у свідомості у вигляді установки, яка дістала назву «мотив». Спонукуваний мотивом вигоди, індивід відчуває відчуження від суспільного життя, переживаючи при цьому страх або нудьгу від втрати й незнаходження смислу життя – він є людиною посереднього ступеня розвитку. Здатність осмислювати процес життєзабезпечення, а разом із тим і будь-який інший, у нього двовимірний, що

³⁴ Маркс К. Економічні рукописи 1857–1861 років. *Маркс К., Енгельс Ф. Твори* / пер. з 2-го рос. вид. Київ: Політвидав України, 1982, с. 15–44.

дозволяє охопити свідомістю процеси обміну-управління у співвідношенні з процесами розподілу-отримання.

Людина у своєму розвитку може засвоїти процес життєзабезпечення на рівні відносин власності, що визначають еквівалентність обміну, а також способи й кількість отримання матеріальних благ. Освоєний механізм життєзабезпечення буде закріплено в психіці у формі установки – інтерес. Спонукуваний інтересом, діяч відчуває відповідальність за результати своєї діяльності. Він є особистістю цієї соціальної спільноти. Здатність осмислювати процес життєдіяльності, а разом із тим і будь-який інший процес, у нього тривимірний, що дозволяє сприймати співвідношення процесів обміну-управління й розподілу-отримання в контексті процесів власності-володіння. Освоєння ступенів СМЖ одночасно супроводжується опануванням відповідної культури.

Отже, соціальний простір життя людини, її соціально-психологічні установки залежать від того, яку форму соціально-економічних відносин практично засвоїла людина, що суттєво впливає на соціально-політичний і духовний розвиток людини.

22. Відношення до системи суспільних відносин та сприйняття реальності. Залежна й посередня людини, з одного боку, сприймають реальність як об'єктивну, пристосовуються до неї, а з іншого – сприймають її крізь призму ідолів, що описав Ф. Бекон, виокремивши ідоли роду (те, що притаманне людині), ідоли печери (виховання), ідоли театру (ідей), ідоли майдану³⁵. Реальність з позиції особистості – це продукт свідомості, яка конституює реальність.

23. Ставлення до національного інтересу. Інтерес має об'єктивний зміст і поєднує в собі всі аспекти людського буття: соціально-економічний, політичний, правовий, культурний, духовний. Інтерес – це соціально-психологічна й духовна установка, яка дозволяє людині цілісно охоплювати своєю свідомістю проблеми суспільства. На думку І. Канта, інтерес пов'язаний із розумом, моральним законом і є визначальною ознакою особистості. Людина усвідомлює свій інтерес завдяки розуму, а за допомогою волі його реалізує³⁶. Інтерес – це розумна схильність до того чи іншого суб'єкта чи об'єкта. Отже І. Кант тлумачить інтерес не в економічному, політичному, правовому чи будь-якому утилітарному аспекті, а в контексті морального, духовного. Інтерес визначає масштаб людського буття, а тому Е. Фромм зауважив, що людина стає співмірною до того суб'єкта, чийми інтересами живе. Чим значніший інтерес, тим більш значущою є людина. Інтерес – це найзагальніше соціально-політичне поняття, але його розуміння залежить від ступеня духовного розвитку людини.

Залежна людина під інтересом розуміє певний рівень матеріального забезпечення. Посередня людина – економічну, політичну й правову вигоду. Отож залежна й осередня людини наповнюють поняття «інтерес», з одного боку,

³⁵ Бекон Ф. О достоинстве и приумножении наук. *Бэкон Ф. Сочинения* в 2 т. 2-е испр. и доп. Т.1. Москва: Мысль, 1977, с. 303–307.

³⁶ Кант І. Критика практического разума / пер. з нім., приміт. та післямова І. Бурковського; наук. ред. А. Єрмоленко. Київ: Юніверс, 2004, с. 89.

суб'єктивним змістом, а з іншого – чисто матеріальним розумінням. Інтереси особистості охоплюють всі аспекти суспільного буття, а тому мають об'єктивний характер.

24. *Відношення до дійсності* є відображенням ставлення людини до себе. Пересічна людина не відчуває себе повноцінним суб'єктом діяльності, тому вона сприймає себе переважно як функцію. Особистість ставиться до себе як до суб'єкта діяльності. Відношення до реальності у Д. Донцова є критерієм, за яким він розрізняє людину різного ступеня розвитку. В основу такого підходу філософ поклав ставлення людини до історичних подій і форм буття. Існують три способи реагування на історичні події. Перший – скоритися дійсності. Другий – пристосування до сильнішого задля отримання будь-якої вигоди. Третій – творити дійсність, до якої здатний «тип людей-творців»³⁷.

Отже, у відношенні людини до дійсності проявляється її соціально-політична сутність, а спостереження за цим відношенням дозволяє зрозуміти людську сутність.

25. *Сприйняття проблеми і здатність до прийняття рішень*. Залежна людина, як правило, насування проблем не відчуває, а коли вони стають реальністю, то схиляється до простих рішень. Таке відношення до проблеми та їх розв'язання отримало назву *absolution*. Посередня людина проблеми усвідомлює, але здібностей до їх розв'язання не вистачає, тому змушена імітувати їх розв'язання – *resolution*. Рішення посередньої людини охоплюють лише сьогоденні аспекти буття, не виходять за межі відомого і стають втіленням її установок на вигоду. Екологічні, економічні, політичні, правові, культурні наслідки, як правило, не враховуються. Особистість приймає рішення з позиції національного інтересу, з установкою на благо суспільства. Рішення особистості охоплюють предметний та комунікативний аспекти людської діяльності. Особистість здатна розв'язувати проблеми в межах чинної парадигми життєдіяльності – *solution*. В умовах знеособленого суспільства рішення переважно не виходять за межі предметно-практичної діяльності, не прораховуються екологічні, економічні, політичні, правові й духовні наслідки. В умовах глобального світового порядку рішення мають прийматися з урахуванням глобальних наслідків. Геній для розв'язання проблем пропонує нові наукові принципи, нову парадигму життєдіяльності, і проблема розчиняється – *dissolution*³⁸.

26. *Ставлення до діяльності*. Залежна людина здатна до виконання лише окремих операцій. Посередня людина частково спроможна бути суб'єктом діяльності. Особистість має потенціал бути конструктивним суб'єктом діяльності як у зовнішньому контексті, так і в контексті власного внутрішнього світу. Особистість сама себе покладає. Зв'язок діяльності з людською сутністю був усвідомлений ще ректором Києво-Могилянської академії І. Гізелем (1600–

³⁷ Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. *Де шукати наших історичних традицій. Дух нашої давнини*. Київ: МАУП, 2005, с. 128–130]

³⁸ Акофф Р. А. Рассогласование между системой образования и требованиями к успешному управлению. *Вестн. высш. шк.* 1990. № 2. С. 50–54.

1683). Філософ установив метафізичний зв'язок між сутністю людини та її діяльністю. «Природа кожної речі є такою, якою є її дія»³⁹, тобто діяльність людини є відображенням її сутності. Е. Фром уточнив цей зв'язок: «Моя активність є проявом моїх потенцій <...> я і моя діяльність єдині»⁴⁰. Зауважимо, що цей принцип не новий, його відкрило християнство: «За плодами їхніми пізнаєте їх», але посередня людина його забула. Особистість усвідомлює зв'язок між змістом діяльності й власними здібностями і розглядає діяльність як єдиний гідний спосіб життя, який спрямований на віддачу і піклування про ближніх. Цей зв'язок між сутністю людини та її діяльністю в сучасній метафізиці та філософській антропології не осмислено, що вкрай негативно проявляється в публічній сфері. Особистості своєю діяльністю відкривають іншим дорогу. К. Юнг переконливо довів, що той, хто виходить за межі колективного підсвідомого та пануючих конвенцій, – це особистості, пророки, Боги⁴¹.

Проаналізувавши соціальні аспекти діяльності людини, можна достатньо чітко визначити, яку позицію займає людина, наскільки її діяльність відповідає національним інтересам, чим людина спонукається, коли розв'язує соціально-політичні проблеми, яке її ставлення до власної предметно-практичної діяльності. Розуміння зв'язку між сутністю людини та продуктами її діяльності має стати фактом суспільної свідомості. Свідома людина має вміти за продуктами діяльності громадського, політичного діяча бачити його професійний, інтелектуальний, моральний потенціал. Цей зв'язок має бути абеткою соціально-політичного життя, що суттєво зменшить можливості маніпулювання свідомістю людини з боку політиків та ЗМІ.

VI. Відмінності у розумінні філософських понять і категорій пересічною людиною й особистістю як показник рівня їх інтелекту

Філософські поняття й категорії є концентрацією інтелектуального досвіду людини, а тому володіння ними красномовно характеризує актуальний рівень інтелектуального та духовного розвитку людини. Як правило, вони формуються особистостями й геніями і стають основою розуміння світу й діяльності. Залежна людина не спроможна до адекватного розуміння філософських понять і категорій. Посередня людина здатна оперувати філософськими поняттями і категоріями, але спотворює їх. Для прикладу проаналізуємо рівень розуміння окремих філософських категорій і понять.

27. Сутність та існування. Зазначені категорії характеризують внутрішній та зовнішній аспекти речі, буття. Сутність (есенція) позначає внутрішні, істотні властивості речі, людини, буття, без яких вони не можуть існувати. Сутність не дана людині у відчуттях, а пізнається мисленням. Існування (екзистенція) – це категорія для позначення наявного буття людини,

³⁹ Гізель І. Твір про всю філософію. *Історія філософії України*: хрестоматія: навч. посіб. / упоряд. М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін. Київ: Либідь, 1993, с. 166.

⁴⁰ Фромм Е. *Мати чи бути?*: пер. з англ. Київ: Укр. письм., 2010, с. 103.

⁴¹ Юнг К. Г. *Структура психики и процесс индивидуации* : [сб. ст. : пер. і послесл. А. В. Брушлинского]. Москва: Наука, 1996, с. 212.

котре осягається чуттями і вживається здебільшого для позначення зовнішніх його проявів.

Залежна людина приймає існування за сутність. Особливо яскраво це проявилось у філософії екзистенціалізму. Своє життя залежна й посередня людина пов'язують з поняттями *володіти й мати*. Особистість чітко розрізняє сутність та існування, а тому перевагу віддає сутності. Особистість розуміє сутність на основі принципу *бути*: бути справжнім, жити в єдності із суспільством. Особистість залишається тотожною собі у будь-якій ситуації, тобто діє відповідно до морального закону, первоначал, тоді як залежна й посередня людини діють відповідно до ситуації, точніше до вигоди.

28. *Сутність і явище*. Залежна людина не розрізняє сутність і явище, вважаючи, що речі за своєю сутністю є такими, якими вони постають перед почуттями, що отримало в історії філософії назву «наївний реалізм». Для розуміння сутності має відбутися перехід від чуттєвого пізнання до абстрактного мислення. Посередня людина здатна відрізнити сутність від явища, коли це стосується механічної, фізичної, хімічної, космологічної, геологічної та біологічної форм руху матерії. Ігнорування моралі не дозволяє посередній людині відрізнити сутність від явища щодо соціальної форми руху матерії. Особистість відокремлює сутність від явища. Маніпуляції людською свідомістю якраз і побудовані на тому, що залежна людина не здатна відокремлювати сутність від явища.

29. *Актуальність і потенційність*. Пересічна людина абсолютизує актуальне, те, що очевидно на сьогодні – видиме. Цей тип людини живе у теперішньому часі, а тому його мислення одновимірне. Потенційне вона не бачить, бо для цього треба мати відповідні знання й мислення. Особистість, по-перше, здатна за зовнішнім побачити внутрішнє – потенційне; по-друге, сприймає потенційне у розвиткові.

30. *Можливість і дійсність*. Для залежної людини уявлення про можливість і дійсність обмежені її безпосередніми потребами. Для посередньої людини уявлення про ці категорії визначаються її цілями щодо здобуття вигоди. Для особистості дійсність розширюється до цілісного сприйняття людського буття, а можливості визначаються наявними здібностями та засобами.

Проаналізуємо зміст понять «можливість» і «дійсність», «актуальність» і «потенційність» на прикладі концепту «кожна людина – особистість». Назагал цей концепт сприймають, що кожна людина актуально є особистістю, тобто це дійсність. У дійсності цей концепт означає, що людина є особистістю у можливості. Для того, щоб досягти ступеня особистості, людина повинна мати як зовнішні умови, так і докласти відповідних внутрішніх зусиль. Пріоритет у цій сукупності можливостей слід віддати внутрішнім умовам. В свою чергу серед внутрішніх умов пріоритет належить спонуканням. За наявності розвинутих спонукань і волі всі інші здібності можна розвинути до особистісного рівня. Особистість – той хто реалізував свої можливості й актуально досяг сутності буття.

31. *Загальне, особливе й одиничне* – філософські категорії, які відображають масштаб мислення людини різного ступеня розвитку. Акцент на одиничному робить залежна людина, бо не здатна відокремитися від чуттєвого досвіду. Посередня людина спроможна відокремитися від одиничного, піднятися до певного узагальнення й сформуванню за допомогою розсудку наукові поняття, що стосуються таких форм руху матерії як механічна, фізична, хімічна, космологічна, геологічна, біологічна. Утім, піднятися до загального щодо людської сутності та соціальної форми руху матерії не здатна. Особистість цілісно сприймає одиничне, особливе й загальне. Загальне постає як те спільне, що притаманне усім формам руху матерії, тому знаходить відбиття у філософських категоріях.

32. *Належне*. Пересічна людина не здатна зрозуміти й діяти з позиції належного (ідеального стану буття, національного інтересу, морального закону, обов'язку), оскільки перебуває в залежності від свого та колективного несвідомого. Належне – це діяльність з позиції суспільного інтересу, людства, провідних історичних тенденцій. Категорія належного є найвищим і головним принципом, що об'єднує різні сфери суспільного буття⁴². Особистість робить себе суб'єктом належного, протиставляючи належне природному існуванню. Належне як ідеальне буття стає для особистості дійсністю.

33. *Ставлення до ієрархії та рівності*. Залежна й посередня людина абсолютизують видиме, а тому роблять акцент на рівності, не усвідомлюючи того, що ієрархія є об'єктивною й необхідною складовою буття. Залежна й посередня людина не можуть визнати об'єктивності духовної ієрархії. На думку М. Шелера, вчення про рівність є породженням ресентименту (заздрості). Про яку б рівність не йшла мова за ним «всегда скрывается желание *унизить того, кто стоит выше*, являясь носителем более высоких ценностей...»⁴³. Особистість визнає об'єктивний і суперечливий характер відносин ієрархії та рівності й володіє здібностями до їх поєднання. Духовна ієрархія – поняття, змістом якого є здатність людини свідомо керуватися моральними нормами й категоричним імперативом. Особистість намагається поєднувати ці суперечливі принципи, а суспільне життя розуміє як поєднання ієрархії та рівності⁴⁴. Генії переосмислюють чинний характер відносин між ієрархією й рівністю і започатковують нове розуміння первоначал як єдність свободи, рівності, ієрархії та справедливості.

Філософія, знищивши ієрархічний підхід до розуміння людини, стала розвивати безплідний напрям – «кожна людина – особистість». Під тиском цієї тенденції гуманітарні науки й суспільство дістали знеособлений напрям розвитку.

⁴² Кістяківський Б. О. Філософія наукового ідеалізму. *Кістяківський Б. О. Вибране* / пер. з рос. Л. Г. Малишевської; упоряд., передм. і прим. Л. П. Депенчук. Київ: Абрис, 1996, с. 38–39.

⁴³ Шелер М. Ресентимент в структуре моралей. СПб.: Наука. 1999, с. 159.

⁴⁴ Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас. *Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори* / пер. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенка. Київ: Основи, 1994, с. 175–176.

34. *Зміст і форма* є характеристиками способу життя людини. Змістом людини є її спосіб життя, вчинки, а формою – поведінка. Іншим фундаментальним критерієм істинності людського буття є ставлення людини до Слова і дотримання категоричного імперативу. Людина, яка володіє критичним мисленням, має розрізнати зміст і форму в людському житті: фіксувати, чи збігаються вони, чи розходяться. Якщо збігаються, то це буде особистість, якщо не збігаються, то перед нами буде залежна чи посередня людина. Не співпадіння змісту й форми буде проявлятися в розбіжностях між словами і вчинками людини. Людина, у якої спостерігається співпадіння слів і вчинків (мислення й буття), ще у Стародавній Греції отримала назву «справжня» і було позначено поняттям «буття». Така людина сама про себе говорила: «Я є». Особистість ніколи не абсолютизуватиме форму (заяви, зовнішні аспекти життєдіяльності людини), а спостерігатиме за людськими вчинками та продуктами діяльності. Єдність змісту й форми фіксується у понятті «спосіб життя». Суспільство споживання зробило акцент на формі, що є однією з причин деградації людини.

Підсумовуючи зазначимо, що соціально-політичним підґрунтям до оволодіння філософськими категоріями й поняттями є національний інтерес. Рівень розуміння загального залежить від рівня розуміння сутності у собі. Сутністю щодо самого себе постають спонукання до діяльності. На абсолютизації одиничного й особливого тримаються різні форми маніпуляцій свідомістю залежної й посередньої людини. Загальні поняття постають для особистості підґрунтям критичного мислення.

VII. Екзистенційні аспекти людської життєдіяльності

Екзистенційні аспекти людської життєдіяльності описують внутрішній і зовнішній світ людського життя, на основі яких можна сформулювати уявлення про окремі сторони життя людини. Екзистенційні аспекти людського буття охоплюють такі моменти: проблема вибору життєвого шляху, мети і смислу життя, любові, долі, щастя, гріха, ставлення до власного тіла та ін. Проаналізуємо деякі із них.

35. *Мета і смисл життя.* У залежної людини мета перебуває у теперішньому і стосується повсякдення, ось-буття, у посередньої теж перебуває у теперішньому і не виходить за межі *Его*. Пересічна людина не знаходить смислу життя, а тому опинилася у стані екзистенційного вакууму (В. Франкл). У особистості мета виходить за межі *Его* і стосується Іншого, соціуму. У особистості смисл життя орієнтований на вдосконалення себе та суспільства.

36. *Відношення до любові.* Любов – екзистенціал людського буття, який відображає повноту людського життя. Любов характерна для людини, яка досягла ступеня особистості. К. Зарубицький у розумінні любові поєднує філософію, теологію й психологію. «У любові утверджується буття іншого. У любові до Христа ми утверджуємо буття світоустрою в цілому, бо Христос, Образ Світу і сам Світ – єдині». І далі: «Любов – творіння на основі Єдності.

Причастя – частина вбирає в себе Ціле і стає частиною Цілого»⁴⁵. Завдяки любові людина може піднятися до Цілого, загального – стати особистістю. Любов відкриває людині шлях до творчої діяльності, що найкраще висловив А. Августин: «Люби – і роби, що хочеш». Любов розширює простір взаємодії між людьми й поле взаємного усвідомлення, яке стає більш важливим, ніж предметно-практичні аспекти людського життя. Пересічна людина не здатна до любові. Любов як форма людських відносин притаманна особистостям і геніям. У житті пересічна людина часто розмінюється на спокуси і перетворюється із особистості у посередність: губить свою гідність, або, як казав Ф. Ніцше, стає паразитом, який хоче жити з любові, а сам не здатний дарувати людині любов⁴⁶. Любов і особистість – поняття одного порядку.

37. *Відношення до смерті.* Людина різного ступеня духовного розвитку по-різному ставиться до смерті. У залежної й посередньої людини присутній страх смерті. Для особистості втрата морального обличчя – духовна смерть – важить більше, ніж смерть фізична. Пересічна людина боїться фізичної смерті, а особистість – духовної. «Батько» українських шістдесятників, поет, дисидент І. Світличний писав: «Що ми чиним братове?... // Убиваєм в собі ненароджених геніїв, // На Голгофі цинізму гвалтуєм любов». Страх смерті особистість долає смыслом життя. Страх смерті має також морально-психологічне походження. Цей аспект відкрив В. Франкл: «Страх перед смертю є, очевидно, страх перед власною нечистою совістю <...>, що виникає не стільки через які-небудь вчинки й негативний спосіб життя, скільки через усвідомлення того, що в житті були втрачені шанси, які надавала доля, та нереалізованість багатьох проєктів»⁴⁷.

38. *Спосіб життя як відображення життєвих принципів.* Залежна людина живе за *принципом задоволення*, не здатна керувати своїми тілесними потребами. Її соціально-психологічною установкою є стимул. Для способу життя посередньої людини характерна соціально-психологічна установка на пошук економічної, політичної, правової й культурної вигоди. Цей тип людини живе за *принципом реальності*. Він прагне бути таким як усі як за зовнішніми, так і внутрішніми ознаками; підлаштовується під колективне свідоме та несвідоме, яке є для неї певним «законодавчим» полем, як наслідок втрачає себе. Повноцінним суб'єктом діяльності посередня людина бути не здатна, до Іншого ставиться як до засобу, тобто порушує категоричний імператив Канта; почуття відповідальності за результати життєдіяльності відсутнє, до своїх обов'язків ставиться як до виконання певних функцій. Отже, спосіб життя залежної й посередньої людини знеособлений. Для способу життя особистості, яка живе з установкою на національний інтерес характерний *принцип обов'язку*. Моральний закон має первинне значення, розвинуте почуття відповідальності. Спосіб життя і принцип життя генія можна описати поняттям *творчість*, а категоричний імператив є абсолютною нормою життя.

⁴⁵ Потустороннее, которое реально существует. Немістичне потойбіччя / сост. К. Малеев. Киев: Стило, с. 59–60.

⁴⁶ Ніцше Ф. Так казав Заратустра. *Так казав Заратустра. Жадання влади* / пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука. Київ: Основи, 1993, с. 192–193.

⁴⁷ Франкл В. Психотерапія на практиці / Пер. с нем. СПб: Речь. 2000, с. 203.

Наведені способи життя залежної й посередньої людини, особистості й генія виходять за межі того чи іншого суспільства і мають позаетнічний та позасуспільний характер. Етнічні, національні особливості накладають певні відмінності на спосіб життя, але соціально-психологічні установки (стимул, мотив, інтерес, ідеал) й принципи життєдіяльності (задоволення, реальності, обов'язку й творчості) зберігатимуть свою конститутивну роль. Особистість відчуває себе в житті господарем, утім посередня людина функцією. Посередня людина завжди живе за рахунок інших, а найчастіше – за рахунок особистостей: спочатку їх травить, а після їхньої смерті пропагує їхні здобутки й завдяки цьому стверджується. Цей тип людини Ф. Ніцше охарактеризував через поняття «функція» й доводив, що в будь-якому суспільстві є індивіди, які зводять свою життєдіяльність до виконання тих чи тих функцій⁴⁸.

39. *Характеристики спілкування.* У людини залежного ступеня розвитку спілкування обертається навколо дієслів «мати» та «дати»: «*А що я матиму (отримуватиму)?*» Спілкування посередньої людини відбувається навколо питання: «*Яку я матиму вигоду?*» Особистість у спілкуванні орієнтується на інтерес Іншого та його розвиток. Генії у спілкуванні орієнтуються на Істину, Добро й Красу. Його спілкування підпорядковане реалізації нової парадигми.

40. *Відношення до слова.* Для залежної людини мова – це засіб висловлювання своїх емоцій. Для пересічної людини слово – це засіб спілкування. Відомо, що будь-яким засобом можна маніпулювати, а тому слово для посередньої людини є засобом маніпулювання. Для особистості слово – це онтологічна основа буття, що було усвідомлено ще у Євангелії: «Спочатку було Слово...». Роль Слова в українській культурі найкраще висловив Т. Шевченко: «Пошли мені святеє слово / Святої правди голос новий! / І слово розумом святим / І оживи, і просвіти! / ...Подай душі убогій силу / ... Те слово божеє кадило, / Кадило істини. Амінь».

У людини кожного ступеня розвитку є ключові слова, на основі яких можна достатньо точно визначити інтелектуальний, моральний, духовний потенціал людини. Для залежної людини ключовими словами є *віддайте, дайте, хочу, буду, взяти, захопити, забрати, витратити, розподілити*, отож ідеться про задоволення вітальних потреб. Мова переважно охоплює сферу споживання: харчі, алкоголь, одяг, побутова техніка, жінки, фізіологічний комфорт. Мова посередньої людини будується навколо понять: вигідно / не вигідно, дефіцит, престиж, соціальний статус. У посередньої людини відсутні слова пов'язані з обов'язком, моральними нормами, утім у мові особистості ключовими словами стають поняття й категорії, пов'язані зі сферою національних інтересів, моралі, культури й духу. Геній осмислює світ крізь призму символів і метафізичних понять добра, істини й краси, які відображають первоначала суспільного буття незалежно від етнічного походження, релігійної і мовної приналежності людини. На життя геній дивиться крізь призму смислу, а тому смислотворчими в його

⁴⁸ Ніцше Ф. По той бік добра і зла. *По той бік добра і зла. Генеалогія моралі* / пер. з нім А. Онишко. Львів: Літопис, 2002, с. 155.

мовленні стають слова *смисл, дух, істина, буття, мета, життя, доля, добро, справедливість, свобода, призначення людини.* (Додатково див.⁴⁹).

Проаналізувавши екзистенційні аспекти людського буття можна зрозуміти спосіб життя людини, який є інтегральною характеристикою людської життєдіяльності. Узагальнюючи екзистенційні аспекти людської життєдіяльності, зауважимо, що в принципі є два способи людського буття: знеособлений та особистісний. Філософсько-релігійною мовою Р. Горбань їх визначає як життя «вгору до боголюдяності і вниз до богозвірчості»⁵⁰. З позиції метафізичної теорії особистості це означає вдосконалення людини до ступеня особистості або деградація до тілесного, рабського животіння.

Висновки

Метафізична теорія особистості дозволяє дати відповіді на вічні питання, які сформулював І. Кант: «Хто є людина?», «Що я маю знати?», «Що я маю робити?», «На що я маю сподіватися?» і тим само наблизитися до відповіді на питання «Хто є хто і що є що?» Здійснений аналіз доводить наявність принципових відмінностей в інтелектуальному й духовному потенціалі пересічної людини й особистості, а саме потенціал особистості суттєво переважає потенціал посередньої людини. Цей факт мають усвідомити філософи й донести його до свідомості громадянського суспільства: пріоритет у всіх сферах життя суспільства й держави має належати особистості. Ці роздуми корелюють з висновками Р. Горбаня, що ідея особистості є регулятивною ідеєю, здатною подолати суперечності людського буття, бо особистість за своєю природою є цілісною⁵¹, а тому свою цілісність впроваджує у життя.

На ступені особистості людина сягає довершеності у трьох аспектах: сама для себе здобуває здатність керувати своїми потребами й емоціями; усвідомлює свою єдність із соціумом; визнає свою рівноправність із природою. Знімаючи недоліки залежної й посередньої людини, особистість постає живим синтезом свободи й необхідності, самосвідомості, а в екологічному аспекті стає втіленням єдності з природою. Наведені роздуми доводять правоту висновків М. Бердяєва, що особистість не можна зводити до психічних чи соціологічних аспектів її буття. Особистість – це духовна сутність. В ідеї особистості знання про людську сутність знаходить своє логічне завершення. Особистість – це *остання* реальність, яку людина свідомо чи несвідомо прагне досягнути в процесі свого духовного розвитку й пошуку істини, а тому в суспільстві вона є *першою* реальністю, оскільки утворює первоначала буття. Особистість – це максимально мислима людська сутність, яка від епохи до епохи змінює свої соціально-психологічні ознаки, але за суттю залишається незмінною.

⁴⁹ Міняйло Р. В., Сабадуха В. О. Мовна картина світу як продукт діяльнісного освоєння соціуму та власних сутнісних сил. *Практична філософія*. 2009. № 3. С. 125–134.

⁵⁰ Горбань Р. А. Есхатологічна перспектива історії в інтерпретації Миколи Бердяєва: монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2014, с. 237.

⁵¹ Горбань Р. А. Есхатологічна перспектива історії в інтерпретації Миколи Бердяєва: монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2014, с. 78.

Запропоновані критерії дозволяють умоглядно розчленувати життєдіяльність людини на окремі аспекти і виявити її основні характеристики. У процесі аналізу треба сконцентрувати увагу на таких стрижневих моментах. *Перший.* З'ясувати спонукання й моральні якості людини, бо вони є внутрішньою сутністю людини і у єдності визначають її інтелектуальні можливості та зовнішні аспекти діяльності. Внутрішня сутність людини проявляється в її діяльності й способі життя. *Другий.* Наскільки людина здатна бути суб'єктом діяльності з позиції національного інтересу. Усвідомлення національного інтересу накладає відбиток на її професійну, громадсько-політичну діяльність. *Третій.* У способі життя інтегруються всі характеристики людини. Знеособлений спосіб життя – це діяльність з позиції вигоди, утім це може бути прихованим за певними маніпуляціями. Особистісний спосіб життя – це діяльність з позиції національного інтересу з дотриманням моральних норм. *Четвертий.* Ставлення до природи сьогодні постає показником розумності / нерозумності людини.

Аналіз відмінностей між посередньою людиною й особистістю здійснювався за сьома напрямками й виявлено сорок критеріїв. Дослідження і пошук критеріїв можна продовжувати, але принципові відмінності очевидні. Вони доводять: 1) об'єктивність метафізичної теорії особистості (теорії ступенів духовного розвитку), 2) обмеженість гуманізму, 3) значущість ідей персоналізму для сучасного світоустрою, 4) особливу роль особистості для подолання суперечностей в людському суспільстві й українському зокрема. Припускаємо, що запропоноване дослідження може стати початком нового напрямку: диференційної філософської та психологічної антропології.

Оволодіння теорією ступенів духовного розвитку і критеріями дозволить достатньо безпомилково визначати як власний інтелектуальний та духовний потенціал, так й іншої людини. Це особливо важливо в публічному просторі, бо надає можливість передбачати діяльність посадової особи, можливі варіанти розвитку подій. Метафізична теорія особистості, за умови визнання її свідомою частиною суспільства, дозволить зробити публічну сферу прозорою, що є об'єктивною потребою часу в умовах необхідності подолання недоліків знеособленого суспільства.

REFERENCES

1. Akoff R. A. Rassohlasovanye mezhdru sistemoi obrazovaniya y trebovaniyamy k uspeshnomu upravleniyu. Vestn. vyssh. shk. 1990. № 2. S. 50–54.
2. Arendt H. Stanovyshche liudyny / per. z anhl. M. Zubrytskoi. Lviv: Litopys, 1999. 254 s.
3. Berdiaev M. O naznachenyi cheloveka. Moskva: Respublyka, 1983. 383 s.
4. Bulhakov S. N. Fylosofiya khoziaistva. Moskva: Nauka, 1990. 412 s.
5. Vэkon F. O dostoinstve y pryumnozhenyу nauk. Vэkon F. Sochyenyia v 2 t. 2-e yspr. y dop. T.1. Moskva: Mysl, 1977. 567 s.
6. Velychko S. Slidamy predkiv: zbirka poezii. Ivano-Frankivsk: 2021. 136 s.

7. Hehel H. *Fylosofiia relyhyu. V dvukh tomakh. T. 2. Obshch. red. A. V. Hul'nyu. Per. s nem. P. P. Haidenko y dr. Moskva: Mysl. 1977. 573 s.*
8. Hegel G. V. F. *Fenomenolohiia dukhu / z nim. per. P. Tarashchuk; nauk. red. per. Yu. Kushakov. Kyiv: Osnovy, 2004. 548 s.*
9. Hizel I. *Tvir pro vsiu filosofiiu. Istoriiia filosofii Ukrainy: khrestomatiia: navch. posib. / uporiad. M. F. Tarasenko, M. Yu. Rusyn, A. K. Bychko ta in. Kyiv: Lybid, 1993. S. 156–180.*
10. Horban R. A. *Eskhatolohichna perspektyva istorii v interpretatsii Mykoly Berdiaieva: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 2014. 280 s.*
11. Horban. R. A. *Ukrainska retseptsiia heroichnoho chynu yak dukhovno-praktychnoi samorealizatsii osoby. Nauka. Relihiia. Suspilstvo. 2018. № 2 (62). Kyiv: Instytut problem shtuchnoho intelektu MON i NAN Ukrainy. S. 35.*
URL: https://srs.net.ua/wp-content/uploads/2020/05/NRS_2_2018.pdf
12. Horban R. A. *Shliakhy rozvytku personalistychnoi dumky v krainakh yevroatlantychnoho rehionu. Polska versiia: Cheslav Bartnik: monohrafiia. Kyiv: Bilyi Tyhr, 2019. 570 s.*
13. Horkhaimer M. *Krytyka instrumentalnoho rozumu: per. z nim. Kyiv: PPS-2000, 2006. 282 s.*
14. Hrechanyi O. F., Sabadukha V. O. *Filosofiia zdibnosti u konteksti priorytetu dukhovnoho nad materialnym: monohrafiia. Luhansk: Vyd-vo SNU im. Volodymyra Dalia, 2015. 211 s.*
15. Husserl Э. *Kryzys evropeiskykh nauk y transtsendentalnaia fenomenolohiia. Sankt-Peterburh: Vladymyr Dal, 2004. 385 s.*
16. Devyll B., Seshys Dzh. *Hlubynnaia ekolohiia. Kyev: Kyevskiyi ekoloho-kulturnyi tsentr. 2005. 108 s.*
17. Dontsov D. *De shukaty nashykh istorychnykh tradytsii. De shukaty nashykh istorychnykh tradytsii. Dukh nashoi davnyny. Kyiv: MAUP, 2005. S. 3–136.*
18. Ionas H. *Pryntsyp otvetstvennosti. Opyt etyky dlia tekhnolohycheskoi tsyvylyzatsyy. Moskva: Airys-press, 2004. 480 s.*
19. Kant I. *Krytyka praktychnoho rozumu / per. z nim., prymit. ta pisliamova I. Burkovskoho; nauk. red. A. Yermolenko. Kyiv: Yunivers, 2004. 240 s.*
20. Kistiakivskiyi B. O. *Filosofiia naukovoho idealizmu. Kistiakivskiyi B. O. Vybrane / per. z ros. L. H. Malyshevskoi; uporiad., peredm. i prym. L. P. Depenchuk. Kyiv: Abrys, 1996. S. 3–96.*
21. Krymskiy S. B. *Zaklyky dukhovnosti KhKhI stolittia: z tsyклу shchorichnoi pamiaty lektsii im. A. Olenskoi-Petryshyn. Kyiv: Vydavn. dim «KM Akademiia», 2003. 32 s.*
22. Krymskiy S. B. *Pid syhnaturoiu Sofii Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 2008. 718 s.*
23. Marks K. *Ekonomichni rukopysy 1857–1861 rokiv. Marks K., Enhels F. Tvory / per. z 2-ho ros. vyd. Kyiv: Polityvdav Ukrainy, 1982. Ch. 1. T. 46. 515 s.*
24. Miniailo R. V., Sabadukha V. O. *Movna kartyna svitu yak produkt diialnisnoho osvoiennia sotsiumu ta vlasnykh sutnisnykh syl. Praktychna filosofiia. 2009. № 3. S. 125–134.*

25. Nitsshe F. Po toi bik dobra i zla. Po toi bik dobra i zla. Henealohiia morali / per. z nim A. Onyshko. Lviv: Litopys, 2002. S. 7–184.
26. Nitsshe F. Tak kazav Zaratustra. Tak kazav Zaratustra. Zhadannia vlady / per. z nim. A. Onyshka, P. Tarashchuka. Kyiv: Osnovy, 1993. S. 8–326.
27. Orteha-i-Hasset Kh. Bunt mas. Orteha-i-Hasset Kh. Vybrani tvory / per. z isp. V. Burhardta, V. Sakhna, O. Tovstenka. Kyiv: Osnovy, 1994. S. 15–139.
28. Paskal B. Dumky / per. z fr. A. Perepadia, O. Khoma. Kyiv: Dukh i litera, 2009. 704 s.
29. Potustoronnee, kotoroe realno sushchestvuet. Nemistychno potoibichchia / sost. K. Maleev. Kyev: Stylos, 253 s.
30. Sabadukha V. O. Metafizyka suspilnoho ta osobystisnoho buttia: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: IFNTUNH, 2019. 647 s.
31. Sabadukha V. O. Rekonstruktsiia konfliktu mizh zneosoblenoiu ta osobystisnoiu paradyhmamy buttia liudyny u tvorchosti Tarasa Shevchenka Psykholohiia i suspilstvo. 2014. Spetsvyp. S. 55–61.
32. Sabadukha V. O. Ukrainaska natsionalna ideia ta kontseptsiiia osobystisnoho buttia: monohrafiia. 2-e vyd., vypr. Ivano-Frankivsk: Foliant, 2012. 176 s.
33. Sabadukha V. O. Ukrainskyi variant mifu pro Sizifa (za dramoiu-feieriieiu Lesi Ukrainky «Lisova pisnia») Pereval. 2013. № 1. S. 156–167.
34. Skovoroda H. S. Knyzhechka pro chytannia Sviatoho Pysma, nazvana zhinka Lotova. Skovoroda H. Tvory : u 2 t. Kyiv : Oberehy, 2005. T. 2. S. 34–60.
35. Skovoroda H. S. Narkis. Rozmova pro te: piznai sebe. Skovoroda H. S. Tvory: u 2 t. Kyiv: Oberehy, 2005. T. 1. S. 151–188.
36. Fykhte Y. H. Osnovnye cherty sovremennoi epokhy. Fykhte Y. H. Sochyneniya: v 2 t. / sost. y pryemch. V. Volzhskoho. Sankt-Peterburh: Myfryl, 1993. T. 2. S. 359–618.
37. Frankl V. Psykhoterapiya na praktyke / Per. s nem. SPb: Rech. 2000. 250 s.
38. Fromm E. Maty chy buty?: per. z anhl. Kyiv: Ukr. pysm., 2010. 222 s.
39. Fromm Э. Psykhoanalyz y etyka. Moskva: AST-LTD, 1998. 568 s.
40. Khaidehher M. Razghovor na proselochnoi dorozhe: sb.: per. s nem. / pod red. A. L. Dobrokhotova. Moskva: Vyssh. shk. 1991. 192 s.
41. Sheler M. Resentyment v strukture moralei. SPb. : Nauka. 1999. 231 s.
42. Sheler M. Sutnist moralnoi osobystosti. Suchasna zarubizhna filozofiiia. Techii i napriamy: khrestomatiia: navch. posib. / uporiad. V. V. Liakh, V. S. Pazenok. Kyiv: Vakler, 1996. S. 10–30.
43. Shellynh F. V. Y. Vvedenye v fylosofyiu myfolohyy. Shellynh F. V. Y. Sochyneniya: v 2 t.: per. s nem. Moskva: Mysl, 1989. T. 2. S. 159–374.
44. Iunh K. H. Struktura psykhyky y protsess yndyvyduatsyy : [sb. st. : per. i poslesl. A. V. Brushlynskoho]. Moskva: Nauka, 1996. 267

*Стаття надійшла до редакції 25.06.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 13.07.2023 р.*